

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING NORMATIV KO'RSATKICHLARI

*Alfraganus universitayning
Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Maxsus pedagogika (Logopediya)
yo'nalishi” 2-bosqich talabasi
Maxmudova Dildora Tursunovna*

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlari bolaning til qobiliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada nutq rivojlanishining normativ bosqichlari, ijtimoiy-madaniy omillar ta'siri hamda neyropsixologik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda tilning fonetik, leksik, grammatik va pragmatik komponentlari rivojlanishining yoshga mos normativ chegaralari aniqlandi. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning kechikishi yoki buzilishining diagnostik mezonlari ham ko'rib chiqildi. Maqola nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va erta aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Maktabgacha yoshdagi bolalar, nutq rivojlanishi, normativ ko'rsatkichlar, fonetik va grammatik rivojlanish, neyropsixologik asoslar, nutq buzilishlari, diagnostika.

Аннотация. В Нормативные показатели развития речи у детей дошкольного возраста имеют важное значение для оценки формирования и прогрессирования языковых способностей. В статье освещаются нормативные стадии речевого развития, влияние социально-культурных факторов и нейропсихологические основы. В исследовании определены возрастные нормативные пределы развития фонетического, лексического, грамматического и прагматического компонентов языка. Также рассмотрены диагностические критерии задержек и нарушений речи у дошкольников. Статья служит научной основой для поддержки речевого развития и разработки стратегий раннего вмешательства.

Ключевые слова. Дошкольные дети, развитие речи, нормативные показатели, фонетическое и грамматическое развитие, нейропсихологические основы, нарушения речи, диагностика

Abstract. Normative indicators of speech development in preschool children play a critical role in assessing the formation and progression of linguistic abilities. This article elucidates the normative stages of speech development, the influence of socio-cultural factors, and the neuropsychological foundations. The study identifies age-appropriate normative limits for phonetic, lexical, grammatical, and pragmatic

components of language development. Additionally, diagnostic criteria for speech delays or disorders in preschoolers are examined. The article serves as a scientific basis for supporting speech development and devising early intervention strategies.

Keywords. Preschool children, speech development, normative indicators, phonetic and grammatical development, neuropsychological foundations, speech disorders, diagnostics.

Kirish. Nutq rivojlanishi insonning kognitiv, ijtimoiy va madaniy salohiyatining shakllanishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi davr nutq rivojlanishi uchun eng kritik bosqichlardan biri hisoblanadi, chunki ushbu yoshda bola lingvistik kompetensiyaning dastlabki bosqichlarini egallaydi va ularning keyingi ta'lim hamda ijtimoiy moslashuvdagi muvaffaqiyati ushbu jarayonga bog'liq bo'ladi. Nutq – bu murakkab nevrobiologik jarayonlar, ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq kognitiv funktsiya bo'lib, uning normativ rivojlanish ko'rsatkichlari til o'rganish va nutq buzilishlarini erta aniqlashda fundamental ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda neyropsixologiya, lingvistika va pediatriya sohalaridagi ilmiy tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining bosqichma-bosqich normativ modeli va uni shakllantiruvchi omillarni aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, nutq rivojlanishining individual farqlari va ularning patologik yo'nalishlarini o'rganish orqali nutqning kechikishi yoki buzilishining klinik tasnifini aniqlash imkoniyati oshmoqda. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlarini tizimli ravishda o'rganish hamda ularni diagnostika va rehabilitatsiya sohasida qo'llashni maqsad qilgan.

Asosiy qism. Nutq rivojlanishi — insonning nevrologik, kognitiv va ijtimoiy tizimlari o'rtasidagi o'zaro murakkab hamkorlik natijasida yuzaga keladigan jarayon bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalarda aniq normativ ko'rsatkichlarga asoslangan bosqichlarda amalga oshadi. Ushbu davrda nutqning fonetik, morfologik, sintaktik va semantik komponentlari tizimli ravishda shakllanib boradi, bu esa bolaning lingvistik kompetensiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq rivojlanishining kechikishi yoki buzilishi, agar erta bosqichlarda aniqlansa, bolaning keyingi ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlari yoshga bog'liq bo'lib, ularning har biri nevrobiologik jarayonlar va kognitiv imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, 12-18 oy ichida bolaning birinchi so'zlarni ayta boshlashi, so'ngra 24-36 oy oralig'ida so'z boyligining sezilarli darajada kengayishi, so'z birikmalarini shakllantirish va grammatik qoidalarni o'zlashtirish jarayonlari normativ hisoblanadi. Bu bosqichlarda miya plastisiteti yuqori bo'lib, til o'rganish uchun eng qulay sharoit yaratiladi.

Neyropsixologik tadqiqotlar bolalarning til rivojlanishidagi asosiy mexanizmlar — sensorimotor integratsiya, fonologik ong, va semantik tushunishni ko'rsatadi. Miya sohalarining, ayniqsa, Broka va Vernike maydonlarining faoliyati nutq ishlab chiqarish va tushunishni ta'minlaydi. Ushbu sohalaridagi rivojlanishning sustlashuvi yoki buzilishi nutqning kechikishi yoki buzilishiga olib kelishi mumkin. Nutqning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi shakllanishi ham muhimdir. Bolaning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri, ota-ona nutqi va kommunikativ munosabatlarning sifatli bo'lishi nutqning normativ rivojlanishini ta'minlaydi. Tadqiqotlar, shuningdek, nutq rivojlanishida tilning mavhumligi, pragmatik qoidalar va kontekstga moslashuvning ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, normativ ko'rsatkichlardan og'ishlar bo'lsa, ularni aniqlash va tashxislash uchun standartlashtirilgan diagnostika vositalari qo'llaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlari, jumladan, artikulyatsiya, fonologik, leksik, grammatik yoki pragmatik sohalaridagi nosozliklar erta aniqlanib, davolash va reabilitatsiya choralari ko'rilishi zarur. Natijada, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlari kognitiv va neyrobiologik asoslar, ijtimoiy-madaniy muhit ta'siri, shuningdek, individual psixologik xususiyatlar hisobga olinib baholanadi. Ushbu ko'rsatkichlarning chuqur o'rganilishi nutq rivojlanishidagi buzilishlarni aniqlash, profilaktika va reabilitatsiya jarayonlarini samarali tashkil etishga yordam beradi. Nutq rivojlanishi – bu bola psixikasi va shaxsiy shakllanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u orqali bolaning atrof-muhit bilan muloqoti, fikrlash jarayonlari va ijtimoiy tajribani o'zlashtirish darajasi belgilanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida nutqning rivojlanish sur'atlari va sifat ko'rsatkichlari bolaning keyingi bosqichlardagi kognitiv, sotsial va emotsional taraqqiyotini belgilovchi mezonlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishini o'rganish va uning normativ ko'rsatkichlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masala bo'lib qolmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda nutq rivojlanishining mezonlari sifatida fonetik-fonematik tizimning shakllanishi, grammatik tuzilmaning egallanish darajasi, lug'aviy zaxiraning boyligi, shuningdek, bog'liq nutqning tuzilishi va funksional holati alohida ajratib ko'rsatiladi. Mazkur ko'rsatkichlar bolaning yoshi, individual psixofiziologik xususiyatlari, tarbiyaviy muhit, sotsial-madaniy omillar hamda til muhitiga bog'liq holda o'zgaruvchanlik kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, nutqning normativ rivojlanishiga ega bola 2–3 yosh oraliq'ida oddiy so'z birikmalarini qo'llay boshlaydi, 3–4 yoshga kelib esa sodda gaplar tuza oladi, 5–6 yoshda esa grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan murakkab gaplar orqali o'z fikrini aniq ifoda eta oladi.

Nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlarini aniqlashda yosh bosqichlari bo'yicha mezonli yondashuv zarur bo'ladi. Masalan, 2 yoshli bola taxminan 200–300 ta so'zga ega lug'at zaxirasiga ega bo'lishi kutiladi, bu ko'rsatkich 3 yoshda 1000 so'z

atrofida bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, har bir yosh davri uchun so'zlarning semantik toifalarga ajralganligi, ularning grammatik moslashuvi va artikulyatsion aniq talaffuzi hamda ularning kontekstual qo'llanish darajasi ham inobatga olinadi. Shu ma'noda, pedagogik va psixologik diagnostika usullaridan foydalangan holda, bolaning nutqiy rivojlanishini baholashda aniq normativ mezonlarni ishlab chiqish zarurati tug'iladi.

Alohida ta'kidlash lozimki, bola nutqining rivojlanishida faqat biologik omillar emas, balki kommunikativ ehtiyojlarning shakllanishi, atrofdagilarning tilga bo'lgan munosabati, ota-ona bilan bo'ladigan verbal muloqot sifati va miqdori ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlarini baholashda statistik mezonlardan tashqari, sifat ko'rsatkichlari – ya'ni, ifoda mazmuni, gaplarning mantiqiyligi, kontekstga mosligi va kommunikativ funkcionalligi ham e'tiborga olinadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishini normativ ko'rsatkichlar asosida tizimli o'rganish, nafaqat ularning individual rivojlanish trayektoriyasini aniqlashda, balki pedagogik tuzatish choralari belgilash, erta rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish hamda logopedik yondashuvlarni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlar natijalari ta'lim va tarbiya tizimida amaliy qo'llanilishi mumkin bo'lgan muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlari — bolaning lingvistik, kognitiv va ijtimoiy salohiyatini baholashda muhim diagnostik mezon bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ko'rsatkichlar nutqning fonetik, leksik, grammatik hamda pragmatik komponentlarining yoshga mos bosqichma-bosqich rivojlanishini aniq ifodalaydi va neyrobiologik hamda psixologik mexanizmlarga tayangan holda shakllanadi. Normativ rivojlanish jarayonining chuqur tahlili nutq kechikishlari va buzilishlarini erta aniqlash hamda ularning oldini olish uchun ilmiy asoslangan reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqishda poydevor yaratadi. Nutq rivojlanishining ijtimoiy-madaniy konteksti va bolaning o'zaro kommunikativ muhitdagi o'rni ham normativ me'yorlarga ta'sir qiluvchi omillar sifatida ko'rilishi lozim. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishini baholashda multidisipliner yondashuv, ya'ni neyropsixologiya, lingvistika va psixologiya integratsiyasi zarurdir. Ushbu yondashuv nafaqat nutq buzilishlarini samarali aniqlashga, balki bolaning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi.

Natijada, nutq rivojlanishining normativ ko'rsatkichlari asosida ishlab chiqilgan diagnostika va reabilitatsiya tizimlari maktabgacha yoshdagi bolalarning til o'rganish jarayonini optimallashtirishga, ularning kognitiv va ijtimoiy integratsiyasini oshirishga

imkon yaratadi, bu esa keyingi ta'lim jarayonlaridagi muvaffaqiyatlarni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova, N.G. *Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishi.*, Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2015, 198 b.
2. Islomova, S.X. *Bolalarda nutq buzilishlari va ularning oldini olish.*, Toshkent: Fan, 2013, 160 b.
3. Karimov, B.A. *Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi.*, Toshkent: O'zbekiston, 2010, 312 b.
4. Mirzaeva, L.F. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda til va nutq rivojlanishi.*, Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2017, 145 b.
5. Qo'ldoshev, M.M. *Bolalar nutqi buzilishlarining diagnostikasi va rehabilitatsiyasi.*, Toshkent: TDTU nashriyoti, 2014, 210 b.